

GAZDASÁGI VÁLSÁG – ÚJSZERŰ FOLYÓIRATOK

A Trends in Scholarly publishing (Report no. 5299 HC by British Library Research and Development Department. London, Butterworth Publishing Co Ltd. 1976. 88 p.) c. kiadvány alapján HEGYKÖZI ILONA tömörítvénye.

Az 1970-es években válságjelek kezdtek mutatkozni a tudományos kiadói tevékenység területén. Ugy tűnt, hogy a költségek és árak növekedése a piac – különösen a könyvtári piac – beszűkülését eredményezi. Míg pl. 1969-ben a nagy tudományos könyvtárakban minden monográfiára költött 2000 dollárra 1000 dollár értékű folyóiratbeszerzés esett, 1973-ban az összegek kiegyenlítődték, s a folyóiratok részesedése ezután tovább nőtt. A folyóiratok előfizetése így a monográfiák vásárlásának rovására történt, ez a versengés azonban hosszú távon nyilvánvalóan tarthatatlan megoldás.

A British Library Research and Development Department (K+F részleg) 1975–76-ban tanulmányokat készített a nagy-britanniai és amerikai tapasztalatok alapján a tudományos könyv- és folyóiratkiadás jövőjéről, a nem hagyományos kiadói megoldásokról és azok várható fogadtatásáról a könyvtárosok és használók körében. A vizsgálat szakemberei a szerzők, kiadók, könyvkereskedők és könyvtárosok részvételével folytatott vita során főként az elkövetkezendő néhány év problémáira, nem pedig a jövő elektronikus megoldásaira összpontosítottak.

A helyzet röviden úgy jellemezhető, hogy a kiadók a gazdasági nehézségek ellenére is értékesíteni akarják termékeiket, a könyvtárosok igyekeznek fenntartani az állomány színvonalát, a használók pedig hozzá akarnak jutni a szükséges információkhoz.

A könyvtárak legsúlyosabb problémája a folyóiratbeszerzés. (A kutatási jelentésből főleg az erre vonatkozó kérdéseket emeljük ki.) Az előfizetésekről a folyóirat vélt értéke, saját állományuk és gyarapítási költségvetésük figyelembevételével döntenek. Az egyik vizsgált egyetemi könyvtár pl. a folyóiratokat beszerzésük fontossága szempontjából a következő kategóriákba sorolta:

– elengedhetetlen	}	címek.
– kívánatos		
– mellőzhető		

Az elengedhetetlennek tekintett folyóiratok előfizetési díja a teljes folyóirat-költségvetés 55 százalékát tette ki, 40 százalék esett azokra a folyóiratokra, melyek beszerzése kívánatos, s 5 százalék azokra a címekre, melyek mellőzhetőek. Ha az infláció eléri az évi 10 százalékot, s a könyvtár nem kap arányos költségvetés-kiegészítést, a kívánatos címekre költött összeget 1/6-ával csökkenteni kényszerül a könyvtár.

A kiadók a piackorlátozó jelenségek hatására a költségek csökkentésével, újszerű előállítási és terjesztési módszerek alkalmazásával próbálkoznak. Az újításoknak is gátat szab azonban, hogy a finanszírozáshoz is nagy pénzüsszegek szükségesek. Különösen szűkösek a tudományos társaságok, vállalatok, egyetemi kiadók pénzügyi lehetőségei.

Az új folyóiratkészítési (nyomtatási) módszerek közül elsőként a számítógépes fényszedést kell megemlítenünk. az elektromos írógéphez csatlakoztatott adatrögzítő egység a kéziratot számítógéppel olvasható adathordozóra írja. A kézirat feldolgozása, módosítása stb. – a „képernyős újságszerkesztés” – végeztével a cikket a számítógép offszet nyomásra alkalmas formában produkálja.

E technika terjedésével 1976 végén az USA tudományos és műszaki irodalmi termésének 25 százaléka volt hozzáférhető géppel olvasható formában, ami javította az információterjesztési és -visszakereső rendszerek hatékonyságát is.*

A számítógépes fényszedés természetes folyamánként létrejöhetnek ún. automatizált szerkesztőségi központok (editorial processing centre = EPC), melyekben a számítógép átveszi a primér folyóiratok kiadásával kapcsolatos rutin teendőket. A szerzőnek optikai jelolvasóval olvasható formában kell benyújtania cikkét a szerkesztőségnek, melyet bevisznek az EPC számítógépébe. Az végrehajtja az adminisztratív feladatokat, és végig nyomon követi a kéziratot. A számítógépes kiírást először a szerkesztő kapja meg postán. Telefonon közli döntését, bekerüljön-e a cikk a nyilvántartásba. A számítógépet eszerint utasítják: elfogadja-e a kéziratot, elutasítsa-e, elküldje-e lektorálásra vagy más lap szerkesztőségének. A szóba jöhető lektorok közül a számítógép választ. Megjegyzéseiket a lektorok is optikai jelolvasásra alkalmas formátumban küldik meg. A szerkesztő a lektori véleményeket bejelöli, s a cikkről immár módosított kiírás készül. A szerző átnézi cikkét, jelzi a törlések, beszúrások stb. helyét. A számítógép végrehajtja a változtatásokat. Ezután a szerkesztő egyetértésével megtörténik az on-line szövegszerkesztés. A szerző végső jóváhagyása után a cikket nyomtatásig a számítógép tárolja. A nyomdába küldéssel egyidejűleg a számítógépes szalag továbbítható a referáló és indexelő vállalkozásoknak és információelemző központoknak.

Továbbbélési lehetőséget kínál a lektori vélemények on-line bevitele és a számítógépes bibliográfia-készítés.

Az USÁ-ban a hagyományos kiadással párhuzamosan 1976-tól folynak kísérletek ilyen központok üzemeltetésére. Az eredmények összegzését 1980-ra tervezik.

Problémát jelent, hogy nehéz elválasztani az intellektuális és az adminisztratív (tehát automatizálható) műveleteket, pl. a lektorok kiválasztása vagy a tördelés területén. Ezenkívül jelenleg kevés szerző képes cikkét az elfogadható formátumban benyújtani.

A terjesztési módszerek közül a következők merültek fel:

1. Mikroformátumban kiadott folyóiratok

Az eredetivel párhuzamosan mikrofilmlapon publikált folyóiratok iránt nem túl nagy a kereslet, még ha esetenként olcsóbbak is. Ez a használók mikroformátumok

* A számítógépes fényszedés széles körű magyarországi bevezetése ez évben várható. Erről részletesen ír a Magyar Sajtó 1979. 10. száma a 300–304. oldalon (– a tömörítő megj.).

elleni ellenszenvének és a jó minőségű, olcsó olvasókészülékek hiányának tulajdonítható.

2. Szinopszis folyóiratok

A szinopszis a cikk 1–2 oldalnyira tömörített szövege, mely önmagában is informatív. A kulcsgondolatokat maga a szerző foglalja össze. Megjelenés előtt szakértők veszik össze az eredeti szöveget és szinopszisát. Az eredeti, teljes szöveg nyomdakész kézirat, vagy különnyomat formájában, esetleg mikrofilmlapon rendelkezésre áll. Azt, hogy mit publikálnak teljes terjedelemben, mit szinopszis formájában, a szerkesztőség dönti el.

A szinopszis előnye, hogy tömörsége miatt a szélesebb olvasóközönség is szívesen fogadja, nagyobb példányszámban és hamarabb megjelenhet.

E megoldásnál szétválik a folyóiratok kurrens és archív tájékoztatási funkciója. A tömör változat az egyéni olvasók, az archív pedig az intézményi előfizetők érdeklődésére számíthat. A két változat egyébként mind külön-külön, mind együtt hozzáférhető.

A szinopszisok másodlagos közlése még vita tárgya, ui. ez szinte a kétszeres referálásnak felelne meg.

A szinopszis + mikroforma előállítási költségei kedvezőek: az előfizetési árat kb. a felére csökkentenék.

A kedvező kilátásokon felbuzdulva az angol Chemical Society is próbálkozik egy kísérleti szinopszis folyóirat kiadásával (Journal of chemical research).

3. Kivonat folyóiratok

Az előzőhöz hasonló megoldás, de az ismertetések rövidebb, kivonat-formában jelennek meg.

4. „Ujra csomagolt” folyóiratok

Hagyományosan nyomtatott és kötött folyóiratok. Cikkeiket egy „cikkbank”-ból merítik, melynek anyagaiból erősen specializált folyóiratok készülnek. Az egyes publikációkat több érintett szaklap is közölheti.

5. Letéti megőrzés

A terjesztésre alkalmas cikkeket központi letétben őrzik, s konkrét kérésre szolgáltatnak másolatot róluk. Ehhez hasonlít a British Library Lending Division és a United States National Technical Information Service munkája. A tapasztalatok szerint e megoldás alkalmazása inkább a nem kulcsfontosságú, ill. régi anyagoknál előnyös. (Igy pl. a műszaki, kutatóintézeti könyvtáraknak csak 2, 5, vagy 10 év anyagát kell őrizniük.) A rendszer hatékonysága nagyban függ azonban a referáló és indexelő szolgáltatások feltáró munkájától.

6. Szelektív dokumentumterjesztés (SDD)

Az információ személyre szólóvá tételével kísérletezik pl. az Institute of Electrical and Electronic Engineers. Havonta számítógépes listán teszi közzé 35 folyóirata cikkanyagának címeit. A használók 1/3-a ebből választja ki keresőkép segítségével amit különnyomatban meg szeretne kapni. Becslések szerint ez a rendszer kb. 3000 előfizető esetén gazdaságos. Mivel ezt a megoldást az IEEE a lapok hagyományos megjelentetésével párhuzamosan alkalmazza, a költségcsökkenés nem mérhető. Javult azonban az információterjesztés, ami szintén a kiadók érdekében áll.

Hogyan fogadják a könyvtárosok a nem hagyományos kiadói megoldásokat? A vizsgálat során 46 könyvtárost interjúvoltak meg, közöttük 10 egyetemi (E), 6 műszaki egyetemi (ME), 13 vállalati (V), 9 kutatóintézeti (K) és 4 közművelődési (KM) könyvtárost és 4 tudományos társaság (T) könyvtárosát.

A vizsgálat első részében a gazdasági trendek és a könyvtári állománygyarapításra vonatkozó kérdések hangzottak el, a második részben szabadabb beszélgetés folyt. A könyvtárosoknak módjuk volt kifejtetni, mi a véleményük a mikroformákról, az újszerű kiadási megoldásokról, s milyennek ítélik az elkövetkező 5 év költségvetési kilátásait. Válaszaikat a jelentés táblázatos összesítés formájában adja közre.

Nézzük meg pl. milyen fogadtatásra számíthatnak az ismertetett folyóiratkiadási újítások! (A betűk a könyvtártípusra, az oszlop számai pedig a terjesztési módszer sorszáma utalnak.)

	E	ME	T	KM	K	V	Összesen
1.	3	0	2	1	2	4	12
2.	1	2	1	1	2	3	10
3.	2	1	0	0	1	2	6
4.	1	1	0	0	2	1	5
5.	1	1	0	0	1	1	4
6.	0	0	0	0	0	1	1
Egy sem nyerte meg tetszését	2	1	1	2	1	1	8
	10	6	4	4	9	13	46

A hagyományos, a teljes szöveget tartalmazó, mikrofilmlapon megjelentetett újságok az információhordozó hátrányos vonásai ellenére is a legnépszerűbbek. Egyetlen könyvtártípus könyvtárosa sem fejezte ki határozott, egyértelmű rokonszenvét egy bizonyos alternatíva iránt. A gazdasági problémák ellenére még mindig a hagyományosan nyomtatott kiadványokat tekintik optimálisnak, különösen a könyvtár érdeklődésének középpontjában álló anyagok esetében. Az újítások ellen szóló érvek a következők: a változásoktól való általános idegenkedés, a beszerzés, elhelyezés és kezelés problémái, a tetemes másodlagos költségek (kezelés, a használathoz szükséges eszközök, postázás), a használóknak nyújtott szolgáltatások késlekedése. Emellett sokszor az új típusú folyóiratok megjelenéséről nehéz tájékozódni, mivel terjesztésük nem hivatalos csatornákon keresztül is történhet.

A könyvtárosok elmondták, hogy minden alternatívánál megfelelőbbnek tartanak az on-line információs szolgálatok és számítógéphálózat útján hozzáférhető folyóiratokat, amint azok alkalmazása gazdaságossá válik.

Mivel a könyvtárosok nem érezték hivatva magukat, hogy a használók nevében nyilatkozzanak, olvasókat is megkérdeztek. Szinte egyhangú reakciónk az volt, hogy a változtatások nehezítenék a dokumentumok használatát. A folyóiratkörözés, lapozgatás, böngészés során most pl. figyelemmel kísérhetik érintőlegesen érdeklődési területeiket is.

Az eredmények összegezésekor a szakértők ezért hangsúlyozták, hogy az ismertetett problémák a kevésbé használt folyóiratokat érintik. A keresett címetek a belátható

jövőben is a többé-kevésbé hagyományos formában fogják kiadni. Nincs tehát ok aggodalomra, hogy a ma ismert formájában megszűnik a folyóirat, – más hozzáférési formákkal és eszközökkel együtt él tovább.

TESTI FOGYATÉKOSOK SZÁMÁRA végzi kutatásait és alkalmazza a technika eredményeit az amerikai Kurzweil cég. – A *Kurzweil optikai olvasó* nincs karakterkészlethez kötve, minden 6 és 24 pont közötti gépirásos és nyomtatott betűtípust olvasni tud, az anyag semmiféle speciális előkészítést nem igényel. Jó minőségű nyomtatás esetén 10 000–20 000 karakterre esik egyetlen olvasási hiba. *Az olvasott szöveg akár közvetlenül, akár mágnesszalag közbeiktatásával braille nyomtató inputja lehet.* A rendszer elhelyezhető helyi könyvtárakban, így a vakok kérhetik a könyvtárostól az állomány bármelyik darabjának vagy részletének braille-ba konvertálását. 1978 tavaszán a Library of Congress ezzel a készülékkel kívánta bővíteni braille szolgáltatásait. Amikor két gépet installáltak könyvtári környezetben, a New York (City) Public Library – a világ legnagyobb és legforgalmasabb könyvtárának Mid-Manhattan-i részlegében és a Colorado egyetem Norlin könyvtárában Boulderben, a gépek napi működtetésének koordinálásához szükség volt a könyvtárak segítségére. De a Vakok Szövetsége (amely a cég felé állandó visszacsatolást biztosít) remélte, hogy később a berendezés kezelése olyan egyszerű lesz, hogy az olvasóknak nem is kell segítség. Másfél hónap alatt a vakok mindkét helyen megtanulták a gép kezelését, szórakoztató irodalom olvasására, kutatómunkához és tanuláshoz egyaránt használni tudták. – 1979 tavaszától működik az a berendezés, amely az olvasott standard angol szöveget jóminőségű, könnyen érthető beszéddé szintetizálja. Ez a berendezés az első olyan *beszédszintetizátor*, amely nem csupán előre korlátozott szókinccsel rendelkezik. A beszédet a normális emberi beszédtempó kétszeresére – percenként kb. 300 szóra – lehet gyorsítani, a gyakorlott hallgató ezt még jól megérti. A Library of Congress vakok és testi fogyatékosok számára szolgáló részlegének a Virginia Beach Public Library-ban működtetett alrészlegében, ahol 1200 személyt szolgálnak ki 22 000 hangos könyvvel, 800 braille kötettel és 2500 nagybetűs könyvvel, a Kurzweil gép installálásával a referenz gyűjtemény 20 000 kötete is rendelkezésére áll a vak olvasóknak. A legközvetlenebb hatással a gép a könyvtár két vak munkatársára volt, akik éveken át hangos és braille könyvekkel dolgoztak, most pedig első alkalommal közvetlenül a nyomtatott anyaggal dolgozhatnak. Egyikük, aki angol szakot végzett, a nyomtatott szöveget hallgatva braille-transzkripciók korrektúráját végzi, másikukra gyors és drámai hatást tett a gép: „Amikor először rátettem a nyomtatott könyvet a gépre és meghallottam a szavakat, igazán azt éreztem, hogy megcsináltam a karrieremet” – nyilatkozta. E közléseket megerősíti a cég helyszínén járt *Manchin Róbert*, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának munkatársa, aki a folyóirat két számát egyéb tájékoztató anyagokkal együtt hazahozta.

(A The Kurzweil Report: Technology for the Handicapped 1.vol. 1.no.Spring 1978. és 3.no. Spring 1979. alapján SZÖLLŐSI ÉVA – OSZK – híradása.)